

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 55-56 (1969-1970)

Artikel: Alois Steinhauser : cusselgier guvernativ e nazional 1871-1918
Autor: Cadruvi, Donat
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881511>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 02.04.2026

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

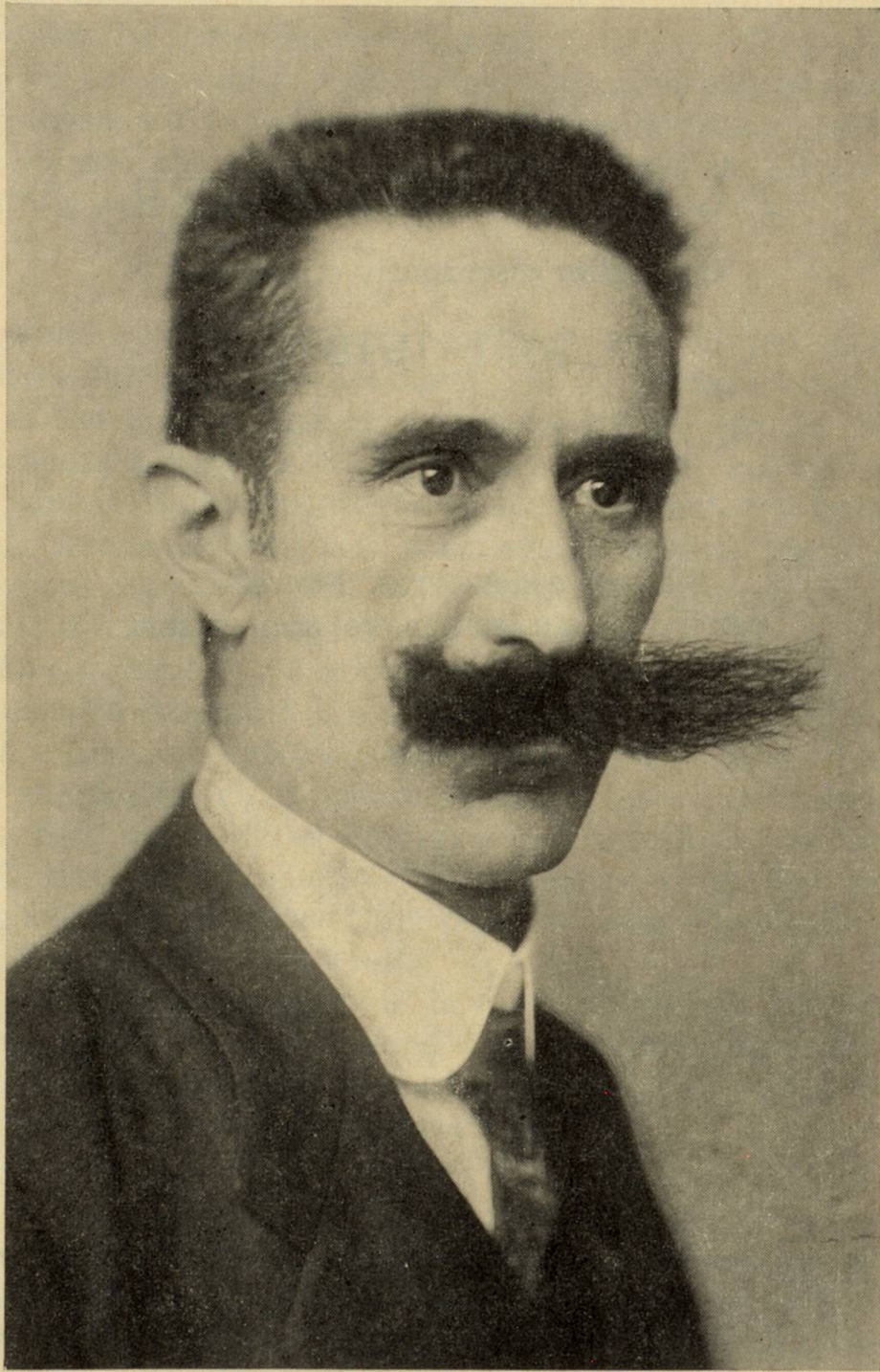
ALOIS STEINHAUSER

Cussegliaer guvernativ e nazional

1871-1918

DA DONAT CADRUVI

Sia veta e sias ovras, descrettas
per il di de siu tschienavel anniversari

ALOIS STEINHAUSER

ALOIS STEINHAUSER

(1871-1918)

I.

Sagogn e la Foppa, origin e conclusiun

Ussa ch'ils documents e patratgs ein rimnai per presentar a nos contemporans la veta e las ovras de Alois Steinhauser, san ins mo far in grond smarvegli che quei um ha cun tut sia personalitad attractiva buca clamau gia antruras ina undrientscha. Daveras, sia mort prematura ei vegnida registrada anno 18, igl onn della grippa, cun dolur. E digl Alois Steinhauser resdan aunc numerusas persunas che han enconuschiu el e che seregordan de fatgs significativs ord sia veta privata u politica. Mo quels fastitgs pon buca bastar per render a Steinhauser il respect ch'el mereta e per mussar a nossa generaziun in maletg sufficient digl um. Sia veta ei ina part della historia politica ed economica della Surselva dil 20avel tschentaner.

En quei senn ha Alois Steinhauser fatg entochen oz part della sort de nos politichers sursilvans: Els ein vivi en fama e tradiziun, en anecdota e comparegliaziun. Mo la perscrutaziun ei ida sperasora. Cun excepziun de Caspar Decurtins ein tuts svani. Forsa eis ei in di il meret de nossa giuventetgna studentica ded oz de haver evocau quels representants d'ina interessanta epoca, quels umens che han empruau duront decennis de dar en plaid e fatgs ina expressiun a nies patertgar de carstgauns e vischins.

Era de Alois Steinhauser vulein nus buca far in herox. El duei plidar e resister alla egliada critica de nies temps entras sia lavur. Quella stgisa daveras per obligar era quels ded oz e quels de pli tard de numnar Steinhauser in meriteivel, zun capavel e beinvulent magistrat e concarstgaun, en tut sias interpresas in um de forza e dellas realisaziuns practicas.

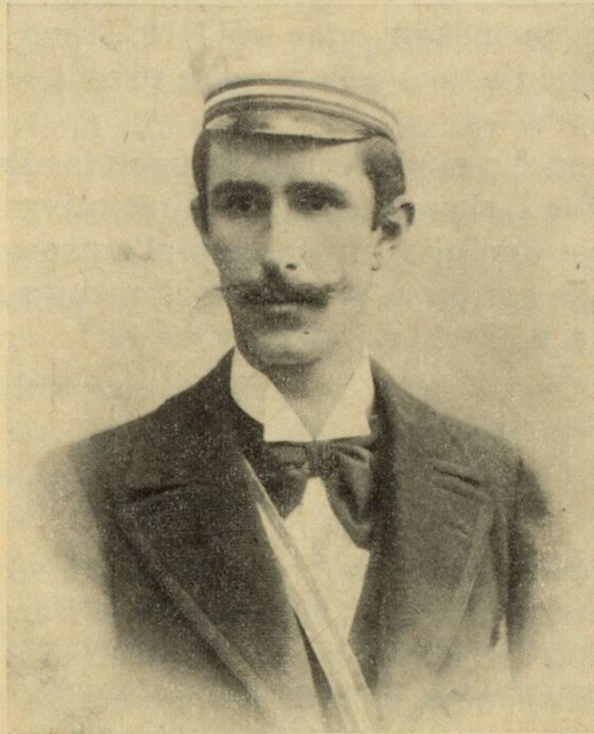
Alois Steinhauser ei naschius ils 11 de fevrer 1871 a Sagogn sco feagl de cusseglier guvernativ e nazional Anton Steinhauser (1840 — 1915) e de Maria Margreta Catrina nata de Latour. Omisduas lingias han predestinau il giuven Alois per la carriera politica che fuva savens unida dals studis enneu cun la giurisprudenza. Il bab Steinhauser¹ apparteneva politicamein als liberals, documentond quella sia perschasiun sco redactor e gasettist, sco adherent della nova Constituziun federala e sco fundatur della «Uniun dils catolics liberals». D'impurtonza fuvan sias iniziativas en favur della instrucziun publica e d'instituts socialas (Waldhaus). Ils onns 1866 (president communal de Sagogn) entochen 1914 ha Anton Steinhauser administrau numerus uffecis en vischnaunca, el cumin della Foppa, el district dil Glogn (president della dertgira districtuala 1893 — 1914), el Cantun (Cussegl pign 1874-75 e 1884-87) ed ella Confederaziun (Cussegl nazional 1875-1881). Sia activitad sin palancau federal ha priu ina fin 1881 cun la secunda emprova de Caspar Decurtins de bandischar ils liberals catolics ord las grondas scharchas politicas. Anno 81 fuva era Gion Rudolf Toggenburg sere tratgs sco cusseglier nazional, suondaus da Johann Schmid de Val sogn Pieder. Per las famiglias d'excellenta reputaziun politica, parentadas fetg savens cun ils Latours de Breil (la mumma de Alois Steinhauser fuva ina Latour aschi bein sco la mumma de Caspar Decurtins), era quei onns de nauschs combats e de midadas sorprendentas concernent la lingia politica. Quella esperienza han era ils Steinhausers de Sagogn, da generaziuns enneu uni cun la politica (Juli Steinhauser, in aug de Anton, fuva staus magistrat e derschader cantonal), stuiu far: Il bab in prominent liberal, il feagl Alois in prominent conservativ. Ins sto far reflexiuns sur de quels fatgs en duas direcziuns: D'ina vart concernent la politica suentar 1848 en general, da l'otra vart cun risguard dellas relaziuns en certas famiglias che havevan da lezzas uras aunc adina «en possess» ils uffecis.²

¹ Mira Erich Gruner, Die Schweizerische Bundesvesammlung 1848—1920, tom I, Bern 1966, GR 44 e GR 45.

Plinavon J. Robbi, Die Standespräsidenten und Vizepräsidenten des Kantons Graubünden, Cuera 1917, pag. 122 ss., e J. B. Derungs, Zum Gedenken an Nationalrat Anton Steinhauser, Cuera 1915.

² Compareglia C. Fry, Caspar Decurtins, Turitg 1949/52, 2 toms, che dat a Decurtins ina funcziun centrala en quei process de structura politica per la Surselva.

Alois Steinhauser ha frequentau la scola primara a Sagogn, la reala (ovra de siu bab) a Glion ed il gimnasi a Cuera, nua ch'el fa 1890 la matura. Sch'ins enconuscha ils debats de Caspar Decurtins els cercchels della Zofingia, lu eis ei giustificau d'allegar ch'era Alois Steinhauser fageva part de quella corporaziun studentica che s'occupava hanadamein dils gronds problems de

Alois Steinhauser da student

gliez temps, oravontut era dellas relaziuns de stat e baselgia, de politica e religiun. Ils studis universitaris de giurisprudenza ha Steinhauser fatg silsunter a Würzburg (nua che sias empremas disposiziuns filosoficas e politicas paran de haver preparau la lingia conservativa de pli tard), Minca, Heidelberg, Berlin, Paris e Bern. Leu doctorescha el 1896. In onn pli tard cattein nus Steinhauser a Ruma. Daveras in inventari de studis che sto far impressiun e che dat perdetga della maniera universal ed internazionala, co ils giuvens de talas famiglias sepreparavan da gliez temps per ils intents de lur veta de professiun e clamada.

Il giuven Steinhauser tuorna a Cuera, nua che siu bab haveva priu domicil sco biars auters de lu e ded oz, che fan la politica dalla capitala anora, per far practica d'advocat tier Eduard Wal-

ser, in giurist distigniu, il num dil qual nus cattein ton ellas cronicas politicas sco els protocols della dertgira cantonala, alla quala el sepresentava da ses temps ton sco buc in auter advocat. Era en quels graus pia ina preparativa de num. Duront diesch onns sededichescha Steinhauser alla advocatura, naven da 1899 era alla politica. Quei onn vegn el elegius da ses convischins della Foppa sco deputau dil Cussegl grond, al qual el appartegn entochen 1908 e lu puspei ils onns 1917/18. Anno 1905 e 1906 ha Steinhauser surpriu uffeci e lavur d'in president de cumin della Foppa.

Naven da cheu eis ei preferibel de suondar ils pass fermes de Steinhauser secund sias interpresas, iniziativa e realisaziuns concretas. Per sia famiglia fuva ei la bial'entschatta evident che Alois, a norma de ses duns, de sias inclinaziuns e de ses studis, daventi giurist e politicher.³ Aschia eis ei lu era daventau.

II.

In plaid — in program

Alois Steinhauser fuva gia enconuscents, stimaus e respectaus lunsch entuorn. Igl onn 1904 haveva la Partida conservativa-democratica dil Grischun giu confidau ad el il tgamun. Quella organisaziun disponeva bein de representants e menaders zun qualificai, haveva denton era pitiu pervia de carplinas internas, dispetas che vegnevan presentadas e lugadas da lezzas uras pli publicamein ch'ozildi! Mo Steinhauser fuva president cun miras claras e cun maun ferm. El deva, sco siu grond discuors dils 10 de mars 1907⁴ documentescha, cun raschun la preferenza allas damondas ed allas pretensiuns dil temps. Politica de persunas era gia da gliez temps inevitabla per las partidas, mo en biars graus perniziusa e senza resultat positiv. Tgi che vul valedar las ideas de Steinhauser e tgi che vul giudicar sias qualitats de capo politic, quel sto prender la peda de seprofundar el plaid menzionau che Steinhauser ha fatg el ravugl della radunonza de delegai della Partida conservativa-democratica. Ei fuva la vigel-

---

³ Indicaziuns orales de sia sora, dunna Senza Tuor-Steinhauser, Breil, consorta dil miedi e poet dr. Alois Tuor p.m.

⁴ Mira «Bündner Tagblatt» dils 26 de mars 1907 e suandonts cun in rapport detagliau de quei impurtont referat.

gia della activitad politica de Steinhauser sin ils pli aults scalems cantonals e federals.

El dat la honor e la peisa digl emprem argument alla **instrucziun dil pievel**, «la mesira della cultura». Il beinstar spirtal e material dependa oravontut della instrucziun dil pievel cumin. Ei fuss denton in grond puccau d'emblidar l'educaziun e la formaziun dil character dil carstgaun. La basis ei l'idea positiva cristiana. Cheu fa Steinhauser ina pretensiun clara e gagliarda: Il stat ha il dretg ed il duer de pretender dals geniturs ch'els dettien a lur affons silmeins in minimum de scola ed enconuschientschas. El emblida denton buca de marcar cun la medema fladada era la libertad de s'instruir cun renconuscher espressivamein il dretg d'existenza della scola privata. Ils geniturs duein saver decider il co ed il cum della instrucziun de lur affons.

Per sia partida politica circumscriva Steinhauser — sco era pli tard adina sin fundament d'in studi serius dils fatgs — in program che mereta la nota d'in program progressiv. El sforza nus de constatar ch'il giuven politicher conservativ fa cun sias ideas e cun sia acziun tutta honor alla schlatta liberala-progressiva de ses geniturs ed antenats.

Sin territori federal e cantonal pretenda Steinhauser: Promover la scola elementara; salvar siu character cristian; reconuscher e francar il dretg d'existenza della scola privata sper la scola publica; amplificar la legislaziun sociala cun fundar uniuns e sindicats cristians per luvriers e luvreras; realisar in uorden federal per ils mistregns; in meglier quitau social per ils mistergners pigns e per ils purs de muntogna; sustener l'agricultura ed il traffic entras Cantuns e Confederaziun.

Sin sulom federal vesa el ils sequents problems: Migliurar ils dretgs dil pievel (proporz per elecziuns); unificar il dretg, oravontut il dretg civil ed il dretg penal, lu scaffir ina dertgira federala per fatgs administrativs e disciplinaris. Plinavon ina assecuranza generala per il pievel: encunter malsognas ed accidents, assecuranza per vegls ed invalids sin fundament decentralisau.

Sin territori cantonal: Promover la situaziun dil puresser cun migliorar ils credits, introducir las cassas de spargn. Sustener e rinforzar l'industria d'jasters «sco secunda petga de nossa economia»; realisar ina assecuranza cantonala per baghetgs; qui-

tau per la tgira dils malsauns e per il pauperesser (fundar spitals circuitals ni districtuals cun susteniment dil Cantun); mitigar ils buordis de nossas vischnauncas per il pauperesser.

Steinhauser sa (e declara) che programs teoretics ein era ella veta publica senza nez sch'els vegnan buca realisai consequentamein e cun perseveronza. Ch'el sez ha capiu ses programs mo en quei senn, ha el demussau quels paucs onns ch'ei stai a sia disposiziun, e co! Nus vegnin ad intercurir entgins capetels de siu program per mirar cun tgei seriusadad e minuziusadad Steinhauser ha transponiu ses plaids en ovras de cuoz.

Mo avon che far quei pass els detagls vulein nus situar quei program en siu temps: Ord la bucca d'in politicher «conservativ» stueva quei tunar sco las sirenas dil progress il pli gagliard: Assecuranza generala per il pievel svizzer — unificar il dretg! Per part fuvan quels postulats da lezzas uras gia sin rucca a Bern, per part ein els vegni combatti aunc biars onns pli tard neu dallas medemas regiuns politicas! Steinhauser combatta buc il progress perquei ch'el savess esser parentaus cun las tendenzas liberalas de ses temps. Anzi: El sa ch'il progress ei in instrument per il beinstar dil cuminesser e buc ina facultad de singulas gruppas ni partidas. Ed igl ei senza dubi stau il pli grond merit de Alois Steinhauser de haver privau tals postulats e programs dalla meffa de pregiudezis politics, quei ch'era mai reusiu al Liun de Trun. Steinhauser ei era buc ius empaglia per amur de pregiudezis. Anzi, el ei carschius e daventaus fermes entras analisas criticas ed entras realisaziuns practicas, pia entras il pensum beinfatg che mintga politicher stuess far per ademplir sias obligaziuns cardinalas: Studi ed aunc inaga studi, e lu lavur ed aunc inaga lavur.

Vitier vegn il flad saun e profund dils «buns onns» avon l'emprema uiara mundiala. Il carstgaun haveva ina ferma cardientscha enten sias pusseivladads, enten ils beins della libertad ed enten ils benefecis dil progress spirtal ed economic. Steinhauser fuva era en quei senn in affon de siu temps, de sia educaziun ed instrucziun — ed el ha dau al moviment politic-conservativ novas forzas e novs impuls che han fatg bein alla substantza ed alla idea fundamentala de quella partida. Steinhauser ha era giu la missiun d'amplificar l'acziun de quei moviment in temps che Decurtins concentrava siu temperament ordeifer las

ovras concretas, enten las qualas in pievel engarta sias speronzas e la curascha de sedefender e d'exister «malgrad tut».

III.

Deputau sursilvan e schef politic

Nuot ei pli sempel che prestar il mussement per quellas tesas cun citar documents che pertuccan Alois Steinhauser e nuot ei pli sempel e carteivel che consultar ils protocols e las scartiras che resdan dalla lavur de Steinhauser sco commember dil Cussegl grond. Leu cattein nus beindabot la punt de partenza per ina lavur che ha fatschentau Steinhauser entochen la mort: **Las damondas de traffic.** Ord in vast arcun d'acts e documents, de brevs e stampats, ⁵ vulein nus citar mo entginas perdetgas autenticas che relatan dellas iniziativas de Steinhauser ch'era dapi 1905 senza dubi il menader della politica de traffic per la Surselva.

Il mars 1905 retscheivan las vischnauncas sursilvanas in «pugn de recapitulaziun» che pertucca il project per la construcziun d'ina viafier Glion-Mustér e la repartiziun dellas acziuns «egl importo de francs 25 000 per kilometer, total per 29 kilometers francs 725 000». Tenor quei plan duevan las vischnauncas della Cadi «conform conclus della dartgira circuitala dils 23 der fevrer» surprendre 400 000, las vischnauncas dil cumin de Rueun 50 000, quellas della Foppa 55 000, della Lumnezia 20 000, de Stussavgia 3000, il marcau de Cuera 100 000 ed il rest privats. Ina commissiun nunpartischonta de 5 commembers, elegida entras il Cussegl pign, haveva de reparter las quotas ded aczias sin las vischnauncas tenor cumin «cun risguardar tuts ils factors decisifs» (avantatgs entras la nova lingia de viafier, reducziun ni augment dellas expensas per las vias, diember de populaziun, facultad communal e taglia privata cantonala).

Il clom al pievel sursilvan recapitulescha: «Igl ei gleiti dus onns, che las novas lingias Rehanau-Glion e Tusaun-St. Murezi ein vegnidas aviartas. Quei ei stau l'emprema etappa ella svilupaziun della reit viaferila grischuna. Ils dus davos onns han ils

---

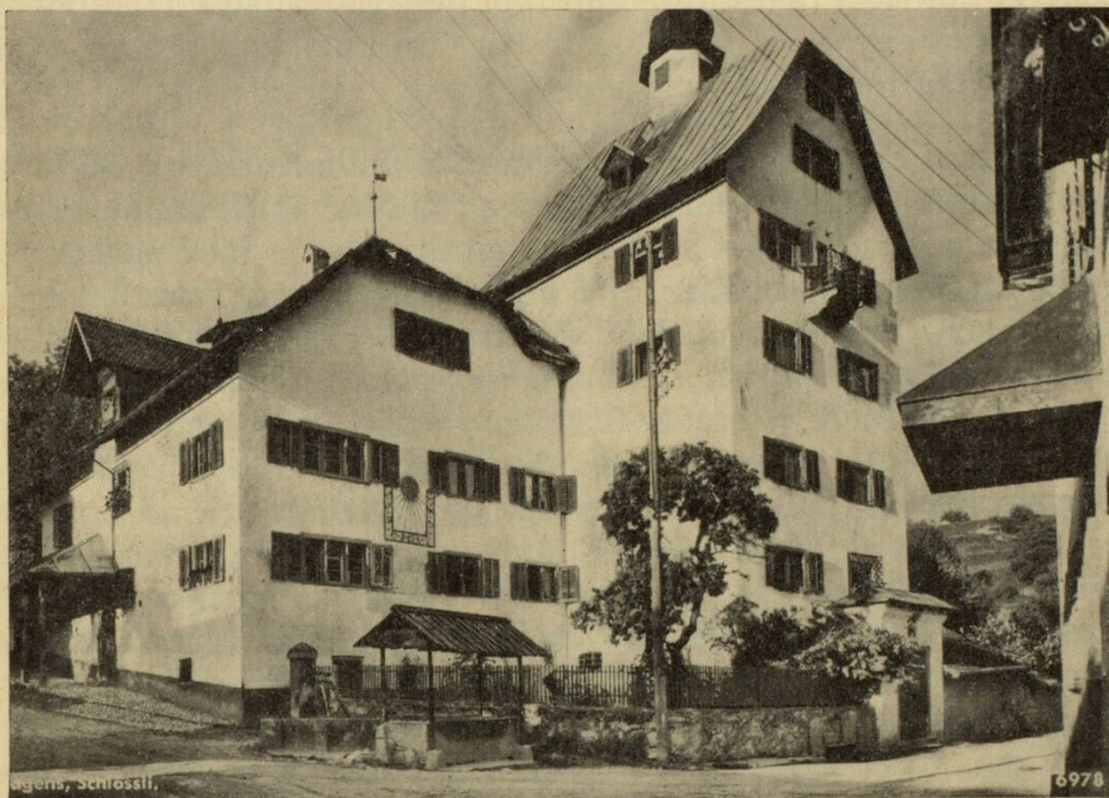
⁵ Per part en possess de signura Senza Tuor-Steinhauser e de signur Peter Tuor a Breil.

interessents dellas lingias Tavau-Filisur e Bevers-Schuls fatg las preparativas, sinaquei che lur lingias sappien a temps vegnir construidas... La val Mesauc ha finanziau totalmein ina lingia tras la vallada giu a Bellinzuna. Nus stein pia sil scalem d'entrar ella secunda perioda della svilupaziun de nossa reit viaferila grischuna. E tier quella secunda perioda, tier quellas secundas lingias de prioritad, schein nus Sursilvans deien bucca mo las lingias Tavau-Filisur e Bevers-Schuls appartener, mo bein era la lingia Glion-Mustér.

Sco las empremas lingias de prioritad ein reussidas mo cun in subsidi federal de 8 milliuns vegnien era las secundas lingias de prioritad a saver vegnir baghiadas mo cun agid dalla Svizzeranora. En cuort, gie aunc quest onn, vegn nies cantun puspei a spluntar tiel fiscus federal e sco nus havein ord megliera fantau-na intervegniu, vegn era quella gada la confederaziun a corrispunder a nossa supplica e gidar nus cun ina considerabla subvenziun.

Gl'existent comité viaferil sursilvan ha entochen ussa sin via privata rimnau aczias per circa 100 000 fr. En sia sessiun dils 23 de fevrer a. c. ha la dartgira circuitala dalla Cadi en sia amplificaliun sco cussegl de cumin concludiu, de recumandar allas vischnauncas de lur circhel de sorprendere 400 000 fr. en aczias per la lingia Glion-Mustér. Il comité viaferil sursilvan ha tractau denovamein la damonda della continuaziun della lingia Rehanau-Glion a Mustér en sia sessiun dils 27 de fevrer a. c. a Glion. Cun plischer ha el preu notizia digl allegrau conclus della dartgira circuitala della Cadi e lu unanimamein acceptau il cheu inclus pugn de recapitulaziun.»

Il document fa valer ch'igl'emprem e davos intent de tutta politica commerciala sursilvana stoppi esser «in'approximaziun e plaunsiu ina connexiun de nossa vallada culla viafier internationala dil Gotthard». La lingia Glion-Mustér seigi il secund scalem sin la scala de quei program. Ils pareris dils specialists stoppien «perschuer, gudignar e comuentar cun tut entusiasmus mintga Sursilvan da Rehanau entochen Tschamutt per la lingia Glion-Mustér». Quella nova lingia seigi tut specialmein qualificada de promover ed augmentar il traffic sur l'Alpsu sco sur il Lucmagn. Ella corrispundi ad in basegns ed ad in interess general. «Lein nus augmentar nies traffic e commers ell'entira Partsura, lein nus arver a quel ina nova porta, sche defendin nus

Il «Casti» a Sagogn, staus possess della famiglia Steinhauser

cun tutta decisivadat la nova lingia Glion-Mustér. Pér cun baghiar ora la lingia Glion-Mustér po e sa il traffic e commers general ella Surselva sesvilupar, progredir e florir.» Per la construcziun della part Rehanau-Glion hagi la Surselva superiura giu contribuuiu 112 000 francs en aczias. Ussa seigi il mument arrivaus per tener plaid davart della part sut enviers la part sura.

Il document porta la noda-casa de Alois Steinhauser, president dil «Comité viaferil sursilvan». El demuossa ultra dil cass concret cun tgei decisiun e cun tgei detschartadad ch'ils umens de lu procedevan en fatgs de traffic. De quei fatg dattan aunc biars auters documents segira perdetga.

In monument ella historia de traffic della Surselva, dil Grischun e dil Cussegl grond ei il plaid che Alois Steinhauser ha fatg cun caschun d'ina sesida extraordinaria de nies parlament cantonal ils 12 de schaner 1906 concernent la viafier dellas alps orientalas.⁶ Sco dirigent della deputaziun sursilvana e specialist en damondas de traffic, cumpatg siu plascher particular della politica cantonala, presenta Steinhauser, documentaus sco adina ed en tuttas direenziuns, il pugn de vesta della Surselva ella discussiun pervia de **Spligia e Greina**, gia da lezzas uras in crap de scarpetsch per biars Grischuns. Quei era necessari en vesta della posiziun ch'il Cussegl pign prendeva (e cun el silsuenter era il Cussegl grond). Ei fuva era ina replica a Felix Calonder che mava dil reminent, sco correspondenzas demuossan, buca bugen sper Steinhauser ora senza enconuscher siu pareri!

Steinhauser propona al Cussegl grond che la Regenza — ensemen cun ils auters Cantuns della Svizzeria orientala — prendi energicamein pass per che la prioritad della viafier dellas alps orientalas stetti francada enviers auters projects de viafier atras las alps. La decisiun concernent la via — Spligia ni Greina — seigi de surschar als organs dils Cantuns della Svizzeria orientala e della Confederaziun, e quei «cun risguard dils interess generals nazionals». Steinhauser capescha ch'il pievel Grischun simpatisescha aunc adina plitost per il project dil Spligia, tonpli ch'ei seigi ussa vegniu luvrau per quel duront pli che treis decennis. Ina tala tradiziun tschaffi secapescha ragischs. Ei

---

⁶ Quei discuors ei compariu sco separat de stampa ord il «Bündner Tagblatt» cun 19 paginas e documentaziun.

s'audi d'engraziar a tuts quels che hagian luvrau per l'idea della viafier dellas alps orientalas.

La finamira de tuttas stentas seigi aunc adina la trafurada dellas alps per dar al Grischun ina communicaziun denter sera e miezdi. Steinhauser dat bunas speronzas a quella idea. Enteifer 1854 e 1906 seigien buca meins che tschun viasfier alpinas vegnidas construidas: Semmering, Brenner, Mont Cenis, Gotthard e Simplon, per intermediar il traffic atras nossa tiara denter ils gronds vischins de su e sut. Nies project seigi nuot auter ch'ina consequenza logica en quei process natural dil svilup de traffic. La Svizzeria orientala possedi gia garanzia legala en favur de siu project de viafier. La Confederaziun hagi dau ad ella ina emper-mischun solemna e stoppi tener plaid. La Svizzeria orientala per sia part stoppi demussar in viv interess e ferma unitad enviers la Confederaziun. En quei senn hagi era nies Cussegl grond de prender posiziun. Ni l'in ni l'auter project (Spligia-Greina) seigi de pregiudicar dal Cantun anora. Quella decisiun cumpeti al-las instanzas federalas, essend ch'ina tala viafier sappi esser mo ina installaziun federala. Ei setracti de trer consequenzas logi-cas ord la socialisaziun dellas viasfier federalas. Steinhauser se-dat gronda breigia per far capir il Cussegl grond che la Sviz-zera vegni buc ad unfrir quei principi, acquistaus e realisaus cun grondas unfrendas politicas. Quei ch'ins hagi spindrau dalla spe-culaziun dil capital internazional, quei seigi de salvar vinavon els mauns della naziun.

En ina secunda part de siu votum compareglia Steinhauser ils dus projects Spligia e Greina dals pugns de vesta tecnicos, geologics, commercials ed economics. El trai, sefundond sin ina documentaziun exacta e perschudenta, la conclusiun clara ch'il project della Greina seigi — priu tut ensemen — superiurs al Spligia. El interquera plinavon ils rapports internazionalis dils dus projects e vegn puspei tier in resultat favoreivels alla Greina. Quella secuntenta cun la suveranidad svizzeria e sto buca «gia 45 km suenter Cuera» far diever de territori dell'Italia. En vesta dils systems de dazi regents seigi quei fatg de gronda mun-tada. La construcziun della viafier della Greina schendri era buca difficultads diplomaticas. Steinhauser ha buca tema de constatar publicamein: La Greina fuss ina viafier svizzeria, il Spligia ina viafier dell'Italia!

Cun tals arguments, filai ora entochen dem e tschentai sin ils rempars de pareris e documents scientifics, operescha Steinhauser buca per penetrar cun l'idea della Greina, mobein per evitar quei ch'il Cussegl pign vuleva: Numnadamein ch'il Spligia vegni proclamaus enviers la Confederaziun sco il project grischun. El sa era menziunar che buc in auter Cantun oriental hagi priu tals conclus. Ils 4 de schaner 1906 era ina conferenza dellas regenzas della Svizzerza orientala s'occupada a Rapperswil de quellas damondas de principi. Il Cussegl pign seigi staus leu, cun siu conclus de sustener il project dil Spligia, tut isolaus. «Vom Standpunkt der ostschweizerischen Bahnpolitik aus kann ich daher dem Vorgehen unseres Kleinen Rates mein Kompliment nicht machen. Begreiflich ist es, wenn ein Splügenkomitee sich auf sein Projekt versteift und dasselbe als die einzig richtige Lösung hinstellt, unbegreiflich ist dagegen ein solches Verhalten von einer Landesregierung.» In tal turzetg haveva il Cussegl pign bein meritau, mo strusch spitgau ord la bucca dil representant sursilvan che sedistingueva en ses votums ed en sias publicaziuns entras ina gronda objectivada.

Quei plaid ha inziau ina acziun coordinada della Surselva sin la pli vasta basis mo pusseivla. Steinhauser steva en contact cun numerusas personalitads d'auters Cantuns e tralascava buc ina stenta per interessar era organisaziuns d'economia, negozi e commerci dil Tessin e della Tiara tudestga. Vivs fuvan ses contacts oravontut cun la Combra de commerci a Ravensburg. El sescheva informar ed orientar cun referats ed artechels de gasettas. En schurnals svizzers ed jasters comparevan regularmein commentaris e posiziuns en favur della viafier dellas alps orientalas e della Greina, senza dubi tut per stausch ed iniziativa de Steinhauser che luvrava sco president dil comité sursilvan per las viasfier, amplificaus da leu anora sco comite cantonal. Duas manifestaziuns oravontut duevan allarmar las publicitads:

Ils 13 d'avrel 1907 referescha cusseglier nazional Planta el ravugl della radunonza de delegai della Partida conservativa-democratica grischuna davart las finamiras della politica grischun de viafier. Planta fuva president della Viafier Retica e sespruava d'explicar sia posiziun resalvada cun tala funcziun. La direcziun ed ils inschigniers della Retica miravan enviers il Spligia. Planta declara aviartamein ch'il Spligia hagi pli gronds avantatgs che la Greina. Quei obligheschi nus de sesuttametter als

interess generalis dil Cantun. Ils medems resultats porschien era las reflexiuns dal pugn de vesta della partida anora, d'ina partida che sappi buca selubir ded ir dapart per fatgs economics. Era cusseglier dils stans Brügger secundescha Planta. La situaziun sin radunonza ei aschia ch'ins anfla per bien de far ina pausa e de dar caschun als delegai sursilvans de far cusseida. Steinhauer stat ferm, renconuscha ils buns intents de Planta e consorts, constatescha denton aunc ina gada ed expressivamein: Ina unitad en quella damonda ei necessaria, astga denton esser pusseivla mo cun respectar la honur personala, la honur della partida e la honur d'ina vallada. Aschia contonscha Steinhauer silmeins ina modificaziun dil text che Planta haveva proponiu per ina resoluziun che havess exprimiu la voluntad della partida de promover il project dil Spligia. Per cuntentar ils Sursilvans (e Steinhauer!) ha la radunonza era pretendiu entras la resoluziun che la lingia Glion-Mustér vegni prest realisada. Igl ei bein in detagl significativ che Geli Camenisch de Schluein, in vischin digl um ferm de Sagogn, ha votau sco soli sulet encunter la resoluziun finala! ⁷

Igl atun 1906 fuvan las damondas de concessiun ton per Spligia sco per Greina vegnidas deponidas a Bern. El Cussegl grond sedistanzieschan ils deputai sursilvans sut direcziun de Steinhauer vinavon della posiziun dil Cussegl pign. Ei setracti bein de punctar il pugn de vesta grischun. Ins stoppi denton era capir che la Surselva, il sulom historic dils projects Greina e Lucmagn, sappi buca dar siu consentiment alla proposta dil Cussegl pign che vegli impunder ils milliuns, concludi e votai igl onn 1871, mo per il project dil Spligia. Aschia sappien ins buca vegnir malfideivels alla lavur d'ina entira generaziun. Ils representants della Surselva hagian per tals motivs ton alla Punt ils 13 sco a Glion ils 26 d'avrel 1907 concludiu de star eri el combat Spligia-Greina e de buca continuar la propaganda encunter il Spligia. Ins vegni a tener plaid, tonpli ch'il Spligia gaudi pil mument aunc adina il sustegn della maioritad dils Grischuns. Era la Surselva sappi sesuttametter als interess dil generalesser secund ils basegns della solidaritad grischuna. Aschia vegnien ils deputai sursilvans a s'abstener della vusch enviars la proposta dil Cussegl pign.

⁷ Mira protocol della radunonza dils 13 d'avrel 1907 alla Punt, acts privats della famiglia Steinhauer.

Ins haveva cumpatg priu notizia della lavur dils representants sursilvans, de lur contacts anoviars e de lur influenzas. Las numerusas brevs de gliez temps, che mavan da Cuera e Sagogn anora e che turnavan leu, las depeschas che vegnevan a Glion per adressa de dr. Steinhauser, ils discuors e las emprovas de prominents politichers entuorn Felix Calonder de vegnir en discussiun cun Steinhauser, quei tut demuossa che la politica de quei um giuven iniziativ fuva in element d'emprem uorden el Grischun dils onns 1905-07. Ina brev e la risposta de cusseglier nazional Andreas Vital relatan bein della lingia Glion-Mustér, demuossan denton clar e bein che Steinhauser haveva gia da lezzas uras vias aviartas a Bern, oravontut era el departement Zemp.

IV.

Ils proxims pass: Cuera e Bern

Suenter talas stentas de gronda energia, seriusadad e cura-scha fuvan ils fretgs della politica directa ed ufficiala madirs era per Alois Steinhauser. El haveva fatg la scola della practica en siu cumin, el Cussegl grond ed en acziuns concretas de num. El fuva era secomprovaus sco menader d'ina impurtonta partida politica, alla quala el haveva dau in program modern e progressiv.

La radunonza dils 13 d'avrel 1907 haveva giu numnau dr. J. Dedual (1864-1939) sco candidat per il Cussegl pign. Quellas duas vuschs, che Steinhauser haveva survegniu quei di, eran bein ina enzenna de simpatia, mo era ton sco il tuchiez dil zenn pign per il proxim avegnir. Gia in onn pli tard elegia il pievel grischun Alois Steinhauser en sia regenza. Cun igl emprem de schaner 1909 surpren el il departement dellas finanzas e dil militèr (Steinhauser era major della infanteria). Ses contemporans han descret pli tard il tschaffen, las qualitats ed ils success che han distinguiu Steinhauser duront ils paucs onns ch'el ha fatg part dil Cussegl pign.

Sia emprema ovra, aschia scriva dr. Johann Bossi suenter la mort de Steinhauser, ei stada in'ovra della carezia proximala. Cun vigur ha el impundiu sias forzas per saver realisar il project de Reaulta en favur de paupers carstgauns malsauns. Cura ch'il pievel grischun ha dau siu consentiment ils 6 d'avrel 1913

per quella ovra ton necessaria, duei Steinhauser haver numnau quei di in dils pli bials de sia veta. Ei mava per in credit de bu-namein dus milliuns francs. Ils onns 1915-1919 ei Reaulta vegnius construius tenor ils basegns de gliez temps.

Steinhauser ha giu referiu il fevrer 1913 el ravugl de sia partida cantonala davart quei project.⁸ Era quei in document perfetg, motivaus ed explicaus en tuts detagls, mo era cun in bien cor per ils basegns socials dils concarstgauns e cun ina egliaida clara per las obligaziuns dil stat e dil generaleesser. Il «Waldhaus» a Cuera fuva emplenius de tala uisa che quei institut saveva buc ademplir pli siu intent original. Biars malsauns stuevan vegnir tractai ordeifer il Cantun, biars auters stevan senza cura a ca-lur. Las consequenzas eran trestas e miserablas ton per ils pazients sco per lur famiglias e per las vischnauncas che stuevan gidar. Ins haveva schizun la curascha de pretender dalla catscha ina contribuziun per ils intents de Reaulta! Mintga catschadur dueva pagar 40 frs. de pli per la patenta en favur dil project allegau. La finanziaziun dueva pigl auter buc engreviar il fiscus. Ils cuosts annuals vulevan e savevan ins pagar cun agid della catscha e dil gudogn della Banca cantonala. «Und nun, meine Herren, ist es an Ihnen, als Delegierte unserer Partei, im gleichen Sinne zu wirken. Tun Sie es aus voller Ueberzeugung, tun Sie es im Bewusstsein, für ein grosses, soziales, gemeinnütziges, christliches Werk gewirkt zu haben, zum Wohle unseres Volkes, zur Ehre bündnerischen Fortschrittes.» Aschia ha Steinhauser concludiu siu appel, interpretond aunc ina gada sias intenziuns e sia mentalitad sociala e humana. Reaulta ei e stat in monument en honor de Alois Steinhauser.

*

Sco cau dil departement de finanzas dil Grischun ha Steinhauser plinavon elaborau «cun immensa lavur», sco ses contemporans confirmeschan, ina nova lescha de taglia. Era per ils emploiai dil Cantun ha el, strusch en uffeci, giu quitau de maniera commensurada. Plinavon ha el procurau per las finanzas necessarias per construir e sanar nossas viasfier. Sco representant dil Cantun fageva el part dils organs executivs della viafier de Me-

---

⁸ Mira stampat separat ord il «Bündner Tagblatt», Cuera 1913, 20 paginas.

sauc, della Retica e della viafier Cuera-Arosa. Steinhauser valeva era per in promotur della viafier della Furca.

Per il schef dils fatgs militars ha l'uiara de 1914 purtau biars fastedis e quitaus. Di e notg luvrava el per far ina mobilisaziun endretg e per examinar las numerusas damondas per dispensaziun che vegnevan e turnavan en siu departement. Era en quelas uras stgiras ei Steinhauser secomprovaus en tuts graus.

Ins sa buca descriver la lavur de Steinhauser sco commember dil Cussegl pign senza allegar sia meriteivla iniziativa en favur della societad grischuna de credit e d'in agid effectiv allas interpresas — oravontut alla hotelleria — che havevan pitiu entras ils temps d'uiara. Igl ei approbau historicamein che quei ei stau in'ovra de gronda muntada practica per l'economia grischuna, in'ovra personala de Steinhauser, ina prestaziun significativa per siu patertgar.

*

Il december 1914 va cusseglier nazional Alfred Planta (1857-1922) sco ambassadur svizzer a Ruma. Planta fuva il melder della grupp reformada ella partida conservativa. La radunonza de delegai de quella organisaziun decida ils 21 de fevrer 1915 a Glion «quasi unanimamein» de purtar Alois Steinhauser sco successur de Planta el Cussegl nazional. La pressa commentescha: «La radunonza ha cheutras senza dubi tuccau la dretga noda e corrispundiu als giavischs ed alla voluntad della maioritad dil pievel conservativ grischun.»⁹ Ils 7 de mars 1915 ha il pievel elegiu Steinhauser cun 13 255 vuschs, e quei suenter «in combat aviert e zuppau, loial e pauc loial», per part bein concernent la lescha de pesca che steva il medem di sin ballontscha. La «Gasetta Romontscha» gratulescha a Steinhauser per igl excellent votum e numna el «buca mo in um de plaid». ¹⁰ La pressa quenta che Steinhauser sappi aunc star entochen Daniev 1916 el Cussegl pign. Demai ch'in cusseglier guvernativ grischun fageva gia part della delegaziun a Bern (Laely), ha Steinhauser stuiu seretrer dalla Regenza.

Steinhauser ha astgau luvrar mo duront strusch treis onns el parlament federal. El fuva bein preparaus per quei uffeci. De

⁹ Mira «Gasetta Romontscha» dils 4 de mars 1915.

¹⁰ Il «Bündner Tagblatt» dils 9 de mars 1915 accentuescha il sustegn che Steinhauser ha gudiu era davart liberala.

Copie.

Chur, 5. März 1907

Herrn Nat.-Rat A. Vital

Fetan.

Ihre gütliche Lyve!

Ihre Güteigebung Hoch Genfthen v. 27. Febr. a. c.,
gütliche Verbindlichkeits-Lyve der beiden Linien Bovers-Schulz
& Klaus-Dissentis kann ich Ihnen mitteilen, dass ich schon
Ihren Zweck nicht verstanden habe. Aus diesem Grund
verstehe ich nicht die Gütigkeit Lyve, und darüber
zu sprechen & zu verstehen könnte ich Ihnen noch nach Bern
reisen & bei Zweck verfahren.

Mit freundlichen Grüßen

Ihr ergebener

A. Steinhauser

Facsimile d'ina brev de Alois Steinhauser a cuss. naz. A. Vital, Ftan

sias qualitäts negin che dubitava. A Bern eis el sedistinguius
oravontut en damondas de finanzas e de taglia, in effect direct
de sia activitad el Cussegl pign grischn. Il register dellas com-
missiuns, dellas qualas el ha fatg part, demuossan clar e bein
sias preferenzas (contracts internazionalis, taglias d'uiara, plina-
von commissiun de gestiun) che stattan en connex cun la prac-
tica el Cantun.¹¹

Ils 19 de mars 1917 ha Steinhauser dau in votum de peisa en-
cunter taglias directas della Confederaziun cun arguments

¹¹ Quellas indicaziuns documentadas havein nus d'engraziar al niev Sur-
vetsch de documentaziun della Assambla federala. Ins ei orientaun per-
fin de tuttas intervenziuns che Steinhauser ha suttascret e ch'el hagi vo-
tau na ella damonda dil proporz per las elecziuns dil Cussegl nazional.

ch'ei oz pli actuals che zacu; el seprofitescha della caschun per recumandar allas partidas grondas ils postulats e giavischs legittims dellas minoritads. Igl ei per nus sco sche Steinhauser havess priu il plaid igl onn 1970 en damondas semegliontas!

Ils 15 de zercladur 1917 s'exprima Steinhauser puspei en fatgs de taglia, quella gada era cun far reflexiuns davart ils fundaments legals e costituzionals d'ina taglia speciala (buls e valetas). El demuossa danovamein ch'el pren plaid suenter in studi serius dils principis e dils detagls. Damondas de finanzas occupeschan Steinhauser aunc il settember 1918 en connex cun la taglia d'uiara. Tgi vess cartiu che quei pudessi esser la fin de sia lavur politica e de sia veta insumma?

Ins sa buca giudicar e metter sin stadera las ovras de quei um (ni ded auters) mo cun enumerar quei ch'ei registrau sin pupi. En auters fatgs ha Steinhauser prestau il mussament ch'el ha savens priu la caschun per representar era ordeifer il parlament ils interess economics de siu Cantun, oravontut dils purs e dil negozi de lenna. Quels detagls impurtonts savein nus documentar pli tard.

Della maniera, co Steinhauser persequitava la politica federala duront l'uiara gronda, dat perdetga in instructiv referat ch'el ha fatg l'entschatta 1917 el ravugl della Societad communizivla a Cuera: «Einiges aus der Tätigkeit des Bundesrates während des Krieges».¹² Steinhauser descriva ils quitaus, caschunai allas autoritads federalas entras uiara e mobilisaziun, ed interpretescha nies statut de neutralitad, sco era las declaronzas dil Cussegl federal digl uost 1914 che defineschan nossa situaziun politica enteifer in conflict internazional. Il referent explichescha plinavon las mesiras che Bern ha stuiu prender en fatgs militars ed economics, oravontut per francar il provediment dil pievel cun victualias. El emblida era buca de taccar il delicat tema dellas differenzas denter differentas parts de nossa tiara, differenzas dramatisadas bufatgamein entras paterlems politics e scartirams de gasettas. A Bern havevan ins schizun pretendiu la dimessa dil General. Il mars 1916 hagi el bandunau il Palaz federal cun curios sentiments. Pli tard hagi lu tonaton il spért della lavur priu il surmaun, francond uorden e disciplina per la vera lavur dil parlament. Steinhauser critichescha aspramein era

---

¹² Rapport annual de quella societad pro 1916, Cuera 1917, pag. 15 e ss.

la mentalitad d'enqual officier che sappi buca s'accordar al spért de nossas instituziuns democraticas ed al sentir e patertgar de nies pievel. Per tals fatgs hagien certs officiers dell'armada svizera strusch capientscha.

Resumond engrazia Steinhauser al Cussegl federal per sia lavur nunstunclenteivla e per tuts sacrificis. Quei engraziament seigi d'admetter aschia che nossa armada e tutta nossa forza economica stetti a disposiziun dellas autoritads, accumpignada da nossa entira confidanza.

V.

Steinhauser ed ils purs

Alois Steinhauser, in um beinstont, possedeava ed administrava en treis vischnauncas sursilvanas considerabels beins purils: a Sagogn il possess ch'apparteneva al «Casti», lu a Breil (ils beins derivonts dalla ierta della mumma Latour) ed a Sursaissa cun il schischom de sia consorta Maria Barbara Catrina nata Casanova.¹³ Quels beins vegnevan manischai e luvrai da migiurs. A Breil haveva Steinhauser per semeglia in muvel de ver 30 tgaus.¹⁴ El haveva sez continuadamein e cun gronda pissiun quita dil fatg puril e visitava regularmein casas e cuorts, personal e muaglia en tuts treis loghens. Quei deva caschun de prender contact buca mo cun las damondas dil puresser en general, de relaziuns de producir e de prezis, mobein era cun ils purs sezs. «Cura che Steinhauser vegneva si Breil, er'ei si cull'aura.»¹⁵

Perfin curegias, bransinas e platialas per ir «a premi» ni sin exposiziuns attribueva Steinhauser sez als migiurs ord igl inventari de Sagogn.¹⁶ Suenter la mort de Steinhauser han ils

¹³ Steinhauser era maridaus ils 14 d'avrel 1899. Sia lètg ei stada senza afons. La dunna, naschida ils 2 d'uost 1873, ei morta igl emprem de settember 1964. Dapi la mort dil consort viveva dunna Steinhauser-Casanova, ina persuna distinguida, retratgamein a Cuera e silsuenter a Sursaissa.

¹⁴ Comunicaziun orala de signur president Sievi Derungs, Breil.

¹⁵ do.

¹⁶ Aschia resda dunna Geletta Tschuor-Cavelti de Sagogn, ina persuna che ha — sco oravontut era sia mumma, stada fumitgasa tier ils Steinhausers — giu biars e buns contacts personals cun Alois Steinhauser e consorta.

beins a Sagogn per gronda part stuiu vegnir vendi per liquidar sperditas ord il negozi de lenna.¹⁷

En differentas scartiras de Steinhauser, magari era en tractats de dretg, cattein nus remarcas, reflexiuns e ponderaziuns che muossan clar e bein che lur autur enconuscheva las damondas essenzialas e perfin sempels detagls dil menaschi puril de muntogna zun concretamein.¹⁸ En vesta de tals fatgs e dellas qualitats politicas de Steinhauser capin nus ch'ils purs sursilvans han bein prest considerau el per lur um de confidanza e per lur menader. Steinhauser valeva per in iniziand e grond promotur della tratga de biestga e dellas societads agricolas che s'occupeschan della tratga e della segirada de biestga. Sursaissa ha introduciu 1901 la segirada de biestga suenter haver udiu in instructiv referat de dr. Steinhauser.¹⁹ Il medem vala per Breil²⁰ ed auters loghens, sco purs pli vegls confirmeschan aunc oz engrazieivlamein.

Il 10 de settember 1916 ha giu liug a Glion l'emprema radunanza dils purs sursilvans cun igl intent de fundar ina uniu purila per quella regiun. La Surselva steva, sco ins ha constatau gliez di, concernent la quantiad de tiers alla testa de tuttas valadas grischunas. La fiera de Glion seigi «l'emprema el Cantun». Mistral Mathias Friberg-Capaul de Breil, in amitg personal de Steinhauser e fervent compartisan en tuts fatgs purils e politics — siu feagl deputau Otto Friberg confirmescha: «Sco igl ei a mi en memoria ord ils discuors de miu bab, valeva Steinhauser el ravugl dell'Uniu purila sursilvana per grond progressist, um spirtus cun vasta egliada e gronda iniziativa» —, explichescha sco president dil di ils intents cardinals della nova organisaziun: Informar ils purs davart ils prezis della biestga, instruir els «en tuttas damondas d'agricultura», seprofitar dellas grondas fieras a Glion. L'Uniu purila duei buca combatter ils interess raschuneivels d'autras classas, mobein «esser ina Guardia pil pur».

Emprem president de quella organisaziun vegn Alois Steinhauser elegius «en unanima tscharna». Igl elegiu engrazia per la

¹⁷ do.

¹⁸ Mira oravontut la lavur «Entgins patratgs sur la proprietat comunala ella vischnaunca grischuna» en Annalas XV, Cuera 1901, pag. 157 e ss.

¹⁹ Protocol de vischnaunca de Sursaissa, tom I, dils 28 de fenadur 1901.

²⁰ Indicaziuns de Sievi Derungs e dapeutau Otto Friberg, Breil.

confidanza ed empermetta de dedicar sias forzas als interess dils purs. Steinhauser ha teniu plaid era en quels graus. La maniera, co el ha priu a mauns la lavur, ei caracteristica per quei um: Avon che star leu davos meisa e cuar ora statuts per la nova uniun, attacca el cun sia commissiun ladinamein damondas urgentas digl export de biestga. Gia dus dis suenter la radunonza a Glion e suenter sia elecziun serenda la commissiun a Berna «per leu deliberar en special la vendita de stiarls e mutgs» ch'ils contracts d'export cun la Tiara tudestga havevan giu emblidau. Quella acziun ha giu in enorm success. Ins ha aunc quei atun «cumprau e surdau» buca meins che 2245 tiers, e quei per fetg buns prezis. Il negozi ei staus aschi favoreivels che la commissiun ha aunc saviu metter 4500 francs ella cassa della nova uniun — quasi sco engraziament e regal de batten dils stiarls e mutgs sursilvans! Per Steinhauser e ses gidonters ei quei secapescha stau in success stimulont ed encuraschont. La suprastonza s'occupescha vinavon digl export ed era dellas mesiras che stattan en connex cun ils temps d'uiara: Requisiziun de pischada, razionar il garnezi. La Svizzerza era concernent il provediment dil pievel cun victualias vegnida en ina situaziun delicata il mument ch'ils Stats Uni dell'America fuvan entrai ell'uiara.

Ils emprems onns de sia existenza ha quella uniun buca giu mo plaschers e deletgs. Cun caschun dell'emprema radunonza de delegai dels 27 de zercladur 1920 a Glion criticheschan certins de maniera discreditonta la lavur della suprastonza e dellas commissiuns, oravontut era ils exports. Era dr. Nay intervegn per pacificar las pissiuns. Igl ei sco sch'ins havess spitgau ils temps «suenter Steinhauser» per arver ils ventils della malcontentientscha.

Cun caschun della radunonza generala dils 23 d'avrel 1919 seregorda Mistral M. Friberg dils merets digl anteriur president Alois Steinhauser, che haveva — fundond e dirigend l'uniun — priu vivamein art e part della organisaziun e della sort dils purs in summa.²¹ Aunc oz seregordan ils purs de lu — e buca paucs — dellas iniziativas e della energia singulara che Steinhauser impundeva per ils fatgs dils purs, e quei era cun agid de sias relaziuns anoviaras, oravontut a Bern. Pér ils davos onns paran ins de haver emblidau ils avantatgs de tals contacts

---

²¹ Mira ils protocols della Uniun purila sursilvana, tom 1916—23.

personals che han era suenter Steinhauser giu effects zun positivs per l'organisaziun purila della Surselva. Seigi sco ei vegli, igl operar de Steinhauser ha giu dau alla uniun in stausch per onns ora. Ils purs sursilvans han aunc adina tutta raschun de se-regurdar cun respect de quei um.

VI.

Politica economica per la Surselva

Alois Steinhauser ha mai giu l'idea ni l'inclinaziun de seconcentrar cun siu program economic sin ina classa u sin ina categoria economica. El saveva — e ha constatau ei — meglier ch'enzatgi auter ch'il beinstar ed il progress material de nies pievel muntagnard dependa en nossas relaziuns sin veta e mort della collaboraziun sapientiva e sistematica de puresser e traffic. Entuorn quei coc segruppeschan per el pliras mesiras practicas de roms specials.

Steinhauser ei s'occupaus ad uras dellas damondas che stattan en connex cun la producziun e la vendita de lenna. El po personalmein haver giu in profit cun tal negozi, mo el ha era il medem temps promoviu ils interess de nossas vischnauncas, che possedan gie la gronda part dils uauls, e de nossa industria de lenna. Steinhauser fuva commember della direcziun e della suprastanza della societad svizzeras per igl export de lenna a Bern, mo era associau della fatschenta de lenna de Augustin Maissen a Glion. Il redactor digl Ischi, prof. dr. Alfons Maissen, fegl de Augustin Maissen, che ha luvrau da pign ensi cun e vid il lenn (e pli tard dedicau allas metodos de luvrar cun lenn in'ovra scientifica de renum internazional), ha scret agl autur de questa biografia, siu engrazieivel scolar, in pèr paginas regurdientschas della fatschenta de siu bab e dellas relaziuns cun cusseglier Steinhauser, paginas che dueien cungir nies rapport cun detagls d'interess zun personal.

Augustin Maissen ha giu sia fatschenta de baghetg e mobillas a Glion dapi 1905. A Schnaus (Val de Siat, sut il stradun) possedeve el ina resgia, encureva denton «in'otra val pli maneivla». Igl onn 1914 ha Maissen saviu acquistar ora sper il Glogn a Glion in sulom per ina resgia nova. Ils numerus buobs d'Augustin Maissen han entschiet a cavar sulom. Il professor ded oz fuva «savens gidonter dil resgiader». La fatschenta have-

va priu ina buna entschatta. «In auter bi di, probabel 1915, vesein nus buobs che luvravan savens cun encavegliar aissas etc., a semover agitadamein 4—5 fins signurs dellas rampas de viafier vieneu, in cun in hazer snuzun e de testa triangulara e marcanta. Probabel vegneva uatgau, schebein ins savessi pil futur construir meglieras pusseivladads tecnicas per rabitschar siadora els vaguns, fletgs e parts constructivas. Il snuzer era negin auter che cuss. naz. dr. Alois Steinhauser. In de quels signurs era in che tschintschava franzos, de Genevra, scoi vegneva detg, tschels de Berna e Turitg probabel.» — In tierz bi di paleisa Augustin Maissen, aunc adina il principal possessur della resgia, ch'ins vegli ingrondir la fatschenta e fundar per quei intent ina societad. De quella nova interpresa fagevan part Augustin Maissen, Hans Giachen Decurtins de Sedrun e dr. Steinhauser: Maissen sco fabricant, surveglader tecnic e mistergner, Decurtins sco capo dils biros e Steinhauser sco um de finanzas, «de vendita all'ingronda, relaziuns exteriuras.»

Alfons Maissen relata vinavon: «L'uiara veva movimentau il traffic de lenna. Immediat eran ins dai vid l'erecziun d'in grond baghetg cun resgia complessiva, fresas, maschinas de splanar che luvravan tras, en ina stuschada, aissas plantschii cun castradira e tut. Sin tuttas varts mavan schinas e rullis. Per cargar aissas viasi sils vaguns dev'ei in indrez special. Mintga di mava in u plirs vaguns aissas etc. dalla tiara giuado en Frontscha ed autras tiaras. Ins scheva ch'ei vegnevi gudignau mintga di 1000 francs. — 1918 vegn Alois Steinhauser tarmess en ina missiun dil stadi u per mover la fatschenta che steva en prighel, a Paris. El miera leu dalla grippa. Quei ei stau per nies bab e per la fatschenta l'enschatta d'ina liunga fin. Culla fin dell'uiara croda la lenna per miez prezi e depli. Il depo de milliuns sto vegnir liquidaus cun grondas sperditas. In mument pon las reservas en daners tonscher; denton sto mintgina dellas treis parts schar tunder malamein. Era dunna Steinhauser metscha buc.» Ins era perschuadius: «Mo Steinhauser che vess saviu, cun sia gronda savida e sias relaziuns internazionalas, scumpentar undreivlamein la fatschenta.»

Quei prezios rapport de prof. Alfons Maissen concretisescha ascensiun e declin d'ina industria indigena, della lenna e ses prezis, mo era la peisa che Steinhauser haveva en quei negozi. E

cheu entscheivan ils indezis d'ina outra tresta fin: Paris 1918.
La mort de dr. Alois Steinhauser stat avon porta.

*

Nus possedein aunc in document de vaglia per interpretar las ideas e definir las realisaziuns de quei um iniziativ: Sia scartira davart la fundaziun della Uniun de traffic sursilvana.²² La fundaziun d'ina uniun ei per ordinari caussa de statuts e d'ina radunanza iniciala cun bia idealissem. Steinhauser fa ordlunder in studi profund davart la **situaziun economica della Surselva** per integrar sco element essenzial la necessitad de promover il traffic d'jasters cun tuttas adherenzas. Sia lavur ei il meglier studi economic de gliez temps che pertucca la Surselva. Ella confirmescha l'impressiun ch'ins survegn pass per pass de quei um: Analisis exactas, metoda seriausa de luvrar, conclusiuns sin fundament de documents e retschercas integralas.

Steinhauser ha caschun de cantar il laud a sia patria, allas bellezias della natira, alla beinstonza naturala della regiun. El fa quei senza patos, mo da cor. Ins senta ord mintga lingua ch'ei fa bein al politicher de saver paterlar in mument cun il bi ed il bien de quest mund — il politicher che begn rabbitschus da forza naven dals fatgs pigns e bials e neidis, da quei ch'ei sempel e pur sin quest mund. «Wir kennen am Bündner Oberland ein prächtiges, poesie- und stimmungsvolles Stück Erde...». Mo Steinhauser sa era ch'il carstgaun po guder quels beins pér lu, cura ch'el ha de viver. El senta ch'il contuorn lavura e sedrova per contonscher migliur sociala ed economica. Era la Surselva mereta ina investiziun energica de nossas forzas.

Sia nova uniun — ins emblidi buc: ei fuva igl onn 1901! — haveva dus intents principals: Promover il traffic en general e l'industria d'jasters en special. En l'emprema categoria audan las vias, las viasfier, il telegraf ed il telefon. Ei detti vischnauncas che hagien aunc strusch via de comunicaziun: Ladir, Ruschein, Siat, Andiaast, Pigniu, Pitasch, Riein, Duvin, Sursaisa-Innertobel. Quellas vischnauncas astgien pretender dal Cantun ina via andanta. Ina uniun de traffic sursilvana sappi esser gideivla en quels graus cun organisar las expropriaziuns e la furniziun dil material per las vias, mo era cun promover l'antici-

²² «Zur Gründung eines Verkehrsvereins des Bündner Oberlandes», Referat gehalten in der konstituierenden Versammlung zu Ilanz am 24. November 1901, Maggi, Glion, 20 paginas.

paziun della construcziun. Vias de communicaziuns seigien era necessarias per Falera-Ladir-Ruschein, Breil-Schlans-Trun, Sursaissa-Trun e Glion-Peiden (costa dretga). Ins considere-schi quei program e confessi: Steinhauser fuss aunc oz il pli modern politicher sursilvan ch'ins savess mo s'imaginar!

Steinhauser sa secapescha, aschia sco nus enconuschin el, buca far cunmeins che discuorer dellas viasfier, oravontut della continuaziun della Retica cun la lingia Glion-Mustér, eventualmeins era vargond Mustér via Alpsu ni Lucmagn, «en omis dus cass cun colligiaziun alla lingia internaziunala dil Gotthard». Per el fuva la caussa Glion-Mustér decidida e ton sco fatga. Steinhauser resumescha quei capetel: «Es gibt keine einzige Gemeinde im Oberland, die nicht direkt oder indirekt durch eine Kunststrasse mit der Talsohle resp. der Eisenbahnlinie verbunden ist und die nicht Telegraph oder Telephon besitzen würde.» Oz han ins telegraf e telefon, mo ins ei aunc adina vidlunder de defender ils postulats concernent las vias de communicaziuns, quels ligioms necessaris denter il vitg muntagnard e la val, il center ed il plaz de lavur e de fiera.

Per l'industria d'jasters ei gudignau bia sch'ei reussescha de construir e de mantener bein las communicaziuns de traffic. Nus stuein era haver tut quitau per la dimora, il quater e la dunsena de nos hosps. La propaganda per la regiun sto vegnir organisada e realisada «cun plaid e maletg, entras bunas plemas, entras capavels fotografs ed artists. Las bellezias de nossa natira dueien vegnir enconuschentas sin igl entir mund.» Quels recepts valan oz aschi bein sco l'entschatta de nies secul.

Era cun nos purs va ei meglier sch'ei regia veta pulsonta e traffic. Els han caschun de vender lur products sche nos vitgs e nossas vals ein populadas. Ergo duei la reclama era far valer las atgnadads de nies pievel, sia occupaziun, siu character e ses products: ils armauls alpins, il latg e la pischada — e gie buc embli-dar il schambun delicat, il schambun sursilvan!

Nus vulein buca recapitular ils biars ed interessants paratgs che Steinhauser propona ed expona. Mo ei vala la peina de consultar el quei che pertucca la situaziun economica della Surselva de lu. Steinhauser dat ina egliada ella statistica concernent la taglia che vegneva pagada ils onns 1866, 1886 e 1900 els sis circuits sursilvans per la facultad. Ins audi las cefras e lur murmurem profund:

Igl onn 1866

Circuit	Facultat privata	Facultad de corporaziuns	Facultad totala
Cadi	6 294 000	538 600	6 832 600
Rueun	2 833 600	295 800	3 129 400
Foppa	6 552 500	601 500	7 154 000
Lumnezia	3 333 500	278 100	3 611 600
Trin	3 335 400	519 500	3 854 900
Stussavgia	1 006 900	28 400	1 035 300

Igl onn 1886

Cadi	7 711 800	988 100	8 699 900
Rueun	2 601 200	372 700	2 973 900
Foppa	6 651 300	901 500	7 552 800
Lumnezia	3 750 500	308 300	4 058 800
Trin	4 429 200	632 200	5 061 400
Stussavgia	1 097 100	19 400	1 116 500

Igl onn 1900

Cadi	7 360 600	1 388 700	8 749 300
Rueun	2 627 400	597 500	3 224 900
Foppa	6 712 800	1 429 800	8 142 600
Lumnezia	3 634 500	338 200	3 972 700
Trin	4 625 400	1 642 900	6 268 300
Stussavgia	1 115 100	78 000	1 193 100

Steinhauser concluda: Mo il cumin de Trin sa presentar per quella perioda in augment della facultad totala de 2,4 milliuns (cun risguardar la valeta dil daner). Per la Surselva sco tala ston ins deplorar che la situaziun ei el meglier cass stada la medema. En scadin cass ei la situaziun economica stagnonta e buca mi-gliuronta.

Sco secund factur per mesirar «la febra» al beinstar d'in pie-vel interquera Steinhauser la populaziun:

Circuit	Igl onn 1888	Igl onn 1860	Igl onn 1900
Cadi	5 922	5 806	5 924
Rueun	2 100	2 003	1 875
Foppa	5 036	4 904	5 124
Lumnezia	3 860	3 633	3 533
Trin	2 911	2 682	3 102
Stussavgia	754	679	588
Surselva	20 583	19 716	20 146

Era cheu il medem maletg: Onz digren che carschen per tuts cumins deno per Trin. Beinstonza e diember de populaziun stat-tan en in connex direct. Steinhauser porta il mussament era cun comparegliar la situaziun en Surselva cun il svilup della Engiadina aulta e de Tavau, regiuns e loghens de progress economic, regiuns e loghens che seprofiteschan (sco Trin cun Flem) dil traffic d'jasters.

Era en quei connex emblida Steinhauser buca d'accentuar l'impurtonza della instrucziun e dellas scolas per il svilup d'in pievel. «Den Gradmesser für den Bildungsstand bilden die Schulen.» Concernent las scolas primaras porscha nies Cantun in maletg zun differenziau e gagl. Dellas 28 scolas de perfecziun, ch'ei deva igl onn 1900 el Grischun, veva la Surselva mo 4 (a Flem, Trin, Glion e Vella), e quei per ina populaziun de varga 20 000 olmas! Scolas della sera obligatoricas (de repetiziun) veva il Cantun lu 54; la Surselva 10: a Trin, Versomi-Arezen, Breil-Danis, Glion, Castrisch, Ruschein, Schnaus, Cumbel, Surcasti, Peiden, plinavon ina scola voluntaria a Sursaissa. Steinhauser apprezzava la valeta de quellas scolas per nossas relaziuns.

«Nus essan paregiai d'entrar ella perioda dell'expansiun» excloma Steinhauser cun in optimissem real. Quei ei mo pusseivel sche nus procurein per scolas ed instrucziuns sufficientas. Lu suondan las ovras practicas e concretas cun investar nos beins: il daner, il temps e la lavur. Tut ha Steinhauser fatg. Las perdetgas de siu temps confirmeschan che quei um seigi staus generus en tuts graus: cun luvrar e gidar, era cun surprender sacrificis finansials. El concluda siu studi cun in clom ch'ins sto era repeter siatont'onns pli tard sch'ins vul menar nies pievel sin la via dil progress: Buca plaids — oravontut ovras!

In davos, mo zun impurtont capetel empala nus anavos all'entschatta de nies tschentaner, era all'entschatta dellas ovras cuzzontas che vegnan numnadas en connex cun dr. Steinhauser. Quei capetel ha de far cun glisch electrica e quella forza che muenta buca mo ils motors technics, mobein era l'economia d'ina tiara. Per la Surselva ei Steinhauser staus il motor. El vala cun raschun per il **fundatur della Ovra electrica sursilvana**. La cronica alleghescha dapi 1905 ses «merets immortals» per quei implont e per tut quei che l'interpresa ha — decennis ora — muntau per la Surselva. «El fuva l'olma della interpresa, el ha fundau l'ovra, ei staus siu emprem president ed adina in fideivel amitg e cussegliaader per veta duronta.»²³ Ei fuva il fervent giavisch de Steinhauser de dar era a sia vallada il benefeci della glisch electrica; el vuleva realisar il gudiment de nossas forzas d'aua publicas, il patrimoni de nossas vals alpinas, era per scaffir condiziuns adequatas per introducir novas industrias e novas caschuns de lavur e gudogn per la Surselva. Ual cheu vesein nus en cumpleina glisch e clarezia la logica dils patratgs e dellas ovras de quei um. Tut ei ligiau en interdependenza necessaria, tut sortescha d'ina fontauna frestga dil cor e della raschun, e tut cula viaden en resultats communizeivels.

Gia 1904 e 1905 vegnan ils emprems projects technics inscenaï d'in comite d'iniziativa de tschun d'els. Vuorz dat la concessiun per l'exlotaziun dil Flem e de ses uals laterals. Ils cumins sursilvans dueian vegnir provedi tuts ensemen d'ina centrala anora. Il december 1905 vegn il project dilucidaus en publicas radunonzas a Glion ed a Trun. Steinhauser, «il bab dil moviment», fa ils referats pricipals. Ei vegn concludiu sin basis corporativa de realisar il project. Alla testa d'in comite d'acziun cun 13 commembers stat secapescha Alois Steinhauser, il qual vegn en cuort a mussar a ses compatriots, co ins pren a mauns projects de tala fuorma ed impurtonza. Ei drova in capital de 600 000 francs per la concessiun e per la construcziun. Duas tiarzas dil capital ded aczias de 300 000 francs ein — grazia allas relaziuns dil president — prest cattaï e rimnai; il rest dat difficultads. Igl ei tenor ils documents senza dubi d'engraziar a Stein-

---

²³ Mira la scartira commemorativa 1908—1933 della Ovra electrica sursilvana cun il rapport annual 1932/33, Mustér 1933, pag. 3 e ss. Plinavon la scartira giubilara 1908—1958 cun il rapport annual 1957/58, pag. 5.

hauser che l'idea ha buca pér il davos mument stuiu ceder.²⁴

Igl εμπrem de fevrer 1907 eis ei aschi lunsch che la societad sa vegnir fundada. Pliras vischnauncas prestan alla banca garanzia per ils tscheins d'emprests alla ovra per in capital de 300 000 francs, denter auter las pintgas vischnauncas Ladir ed Andiastr. L'idea stat la bial'entschatta sin il sulom dil general beinstar e buca d'ina interpresa cun interess purmein privats. Allas dividendas vegn ei mess buccari gia els statuts (ed era a quels che cuoran suenter las dividendas!). Il recav duei oravontut gidar a limitar ils cuosts ed ils prezis per la forza electrica, pia a cuntentar ils consuments.

Steinhauser ei igl εμπrem president della Ovra electrica sursilvana. El lavura e fa luvrar ses gidonters ch'els rescann de piarder il flad. Enqualin entscheiva a runar peis. Igl onn 1907 convochescha Steinhauser siu cussegl d'administraziun per buca meins che 43 sesidas. La fin 1908 eis ei en tut 71 cusseidas!

Aschia sto l'ovra reussir malgrad tuttas difficultads de natira tecnica, finanziaria e personala. Mo Steinhauser enconuscha buca fleivleziass, concessiuns e susdems.

Ils 30 de december 1908 constatescha il protocol (pag. 178): «Durch den Eintritt unseres Präsidenten in die Regierung ist das Amt des Präsidenten zu ersetzen.» Buc igl uffeci era de remplazzar, mobein igl um, il zun activ e qualifichau president. Ils 8 d'uost 1909 presidescha Steinhauser la davosa gada il cussegl, e quei cun caschun della 85avla sesida . . . . .

Siu successur ei staus Colonel M. Cahannes de Dardin, frar dil nunemblideivel Sur Gion Cahannes. El descriva en ina cronica, in veritabel cudisch²⁵, la historia de questa interpresa e numna igl onn 1909 «igl onn dils quater presidents»²⁶ (Steinhauser abdicont, lu Geronimi, Casparis e Cahannes), marcond era ed en emprema lingia il num de Steinhauser el granit dils temps futurs. Steinhauser ei buca ius per siu fatg senza procurar per relaziuns stabilisadas alla testa dell'ovra. El ha tenor Cahannes «illuminau viaden e giu quitau» per ina successiun.

---

²⁴ Igl ei cert buc ina casualitad che privats de Sagogn e Sursaissa han giu surpriu in bionton acziass. Mira il protocol dil comite d'acziun, sesida dils 21 de schaner 1907, pag. 29.

²⁵ Archiv della Ovra electrica sursilvana.

²⁶ pag. 28.

Il publicist, il giurist, il Romontsch

Steinhauser haveva la habilitad de s'exprimer bein — quei munta: clar e bein — ton en tudestg sco per romontsch. Setrac-ti de quella u tschella materia, de fatgs concrets e marcants ni de ponderaziuns abstractas: Siu plaid ei entelgeivels. Tgei biala qualitat per in um dil dretg!

Igl onn 1896 compara a Cuera²⁷ sia dissertaziun, in'ovra de 175 paginas stampadas che tractescha ella glisch della historia dil dretg grischn in institut ch'ei parentaus al dretg de pre-cumpra ni de preferenza de schischom che nus enconuschin era oz el dretg privat svizzer ed oravontut era en connex cun il dretg d'ierta puril. D'interess special ei la part historica perquei ch'ella lai seperschuader il lectur della diligenza e della forza de Steinhauser de penetrar la materia atras ils temps, ils arcuns e las malcertezias dils problems specials. La part sistematica de sia lavur dat perdetga de sias qualitats analiticas. Steinhauser ei daventaus giurist, de quei dat ei negin dubi, per inclinaziun e per talent. De siu operar sco advocat (dapi 1899 per ver 10 onns a Cuera) savein nus pauc. Mo siu scriver e plidar, aschia resdan documents e perdetgas, demonstrava eclatantamein la qualitat formala suprema dil giurist: la clarezia dil patratg e della ex-pressiun.

Caspar Decurtins, il specialist de catter ils scazis sursilvans e romontschs, ha era anflau il giuven Steinhauser. Gia 1898 lai el comparer egl «Ischi» in tractat «Patratgs sur il dretg de tra-tga»²⁸, nuot auter ch'ina resumaziun romontscha dils studis per la dissertaziun. Dretg de tratga numna igl autur il «Zugrecht». El explichescha al lectur romontsch la historia, igl origin, las de-finiziuns legalas, il cuntegn material digl institut ed oravontut sia funcziun sociala. Per Steinhauser ei il dretg buc in esser fa-sierli che viva per esser vivius, mobein in instrument d'agid per il carstgaun e la cuminonza, pia in cundrez practic.

Paucs onns pli tard publicheschan era las Annalas della So-cietad Retoromontscha — Steinhauser ei era staus commember

²⁷ «Das Zugrecht nach den bündnerischen Statutarrechten» mit einem Ex-kurs über die 'Bündnergemeinde'. Inaugural-Dissertation zur Erlan-gung der Doktorwürde der Universität Bern, Manatschal-Ebner.

²⁸ IGL ISCHI, II. Annada, Basel 1898, pag. 43—60.

della suprastanza de quella veglia uniun retoromontscha — in tractat giuridic romontsch de Steinhauser: «Entgins patratgs sur la proprietat communal ella vischnaunca grischuna».²⁹ Era en quella lavur sesprova Steinhauser de metter en evidenza las funcziuns socialas dils instituts giuridics. Per il cumin lectur ei il tractat onz teoretics, mo nuotatonmeins significativs per ils interess spirtals e professionals digl autur.

Nus vulein buca tralaschar de citar ina ulteriura lavur dil giuven Alois Steinhauser, ina publicaziun ch'ei en plirs graus d'impurtonza per enconuscher nies um e per interpretar ses interess idealistics de gliez temps (e de pli tard): Ei setracta d'in rapport ord la Frontscha della fin dil secul vargau, sias instituziuns costituzionalas, sias partidas, ses viriveris interns, ses ligioms cun la veglia monarchia e ses regls enviers cundrezs republicans.³⁰ Steinhauser tscherca las empremas sendas, per las qualas la nova Democrazia cristiana de gliez temps empruava de penetrar els ravugls cavistrai e complicai della politica nazionala franzosa. El ha plascher de citar in Jules Ferry: «C'est l'instinct conservateur et non la passion révolutionnaire qui a rendu la France républicaine.»³¹ Steinhauser ha scret quei tractat en ina emprema part suenter ina pli extendida dimora a Paris igl atun 1896, amplificond la lavur sin fundament d'observaziuns ed experienzas dils onns 1897—99.^{31a} Ord fatgs e conclusiuns sesaulza tscheu e leu ina certa tema per l'unitad politica dils catolics en Frontscha.

Steinhauser ha carezau la Frontscha. El ha descret fatgs franzos. El (e sia dunna) haveva possess en Frontscha. El ha visitau la Frontscha per raschuns privatas ed en missiuns ufficialas. El haveva per la Frontscha «sco nus Grischuns en general, ina profunda simpatia».³² E la capitala de quella loscha naziun ei stada la davosa etappa dil viadi terrester d'in losch Grischun.

*

Steinhauser ei staus per veta duronta attaschaus buca mo ella Surselva sco patria ed origin, sco camp de lavur e d'experien-

²⁹ Annalas, XV. Annada, Cuera 1901, pag. 157—178.

³⁰ «Neuestes aus Frankreich, Christliche Demokratie». Benziger, 1899, 72 paginas.

³¹ pag. 7.

^{31a} pag. 55 e ss.

³² Calender Romontsch per igl onn 1919, Mustér, pag. 72.

zas, de contacts humans e d'interpresas politicas ed economicas. El ei era staus dal pli zuppau intern anora in verdeivel Romontsch. Igl onn 1899 anflein nus el cun caschun della fiasta della Romania a Lumbrein en cumpignia de Pieder Tuor, Christian Caminada, Luregn Cagianut, Pader Maurus Carnot, Colonel Solèr e Caspar Decurtins, cun il qual el referescha davart «la questiun, ventilada dapresent aschi stediamein era denter ils catolics della Germania, co la religiun catolica secuntegni visavi alla scienza ed al progress». ³³ Dus onns pli tard, ils 10 de settember 1901, eis el puspei il referent per la fiasta studentica della Romania, e quei si Sursaissa. ³⁴

Nossas perdetgas, che han enconuschiu e plidau cun Steinhauser, constateschan unanimamein ch'el vegnevi savens a Sagogn, a Breil e si Sursaissa, e ch'el vevi in tanient tschaffen de sediscuorer cun la gliעד semplà. «El fuva savens si Breil e vegneva e steva bugen» relata Sievi Derungs. Quellas regurdientschas remplazzan melli construcziuns construidas.

VIII.

Resuns e resonanzas. Mo la mort vegn anetg

Igl october 1918 serenda Alois Steinhauser, sco savens en sia veta, puspei a Paris. El fa aunc ina viseta a Sagogn e lai saver Maria Cavelti-Steinhauser, ina dunna de Sagogn che haveva passentau biars onns a Paris, el mondi a Paris «per Bern». Mo quella gada sappi el buca far ina viseta a Valaulta, in um de Rueun che stueva haver a Paris in hotel u in'ustria e che deva albiert a Steinhauser. ³⁵ Ina dumengia, ils 27 d'october 1918, splunta la mort senza avis. ³⁶ La grippa, la malsogna spagnola, sdreina Steinhauser senza remischun. La nova de sia mort contonscha igl emprem per via diplomatica il president della Confederaziun, Felix Calonder, e lu (la mesjamna) era la casa Grischà a Cuera. Las instanzas ufficialas han stuiu preparar la consorta dil dfunct.

³³ «Gasetta Romontscha» nr. 38 dils 21 de settember 1899.

³⁴ «Gasetta Romontscha» nr. 38 dils 19 de settember 1901.

³⁵ Communicaziun orala de dunna Geletta Tschuor-Cavelti, Sagogn.

³⁶ Gruner, Die Schweizerische Bundesversammlung 1848—1920, tom I. numna per sbagl ils 27 de november 1918 sco di della mort de Steinhauser, pag. 628.

Per la Svizzerza entira, per il Grischun e per la Surselva munta la mort de Steinhauser in eveniment de profunda dolor e tristezia. La pressa de tuttas partidas porta necrologs e commentaris sill'emprema pagina. Igl ei zun significativ che las gasettas de Losanna e Genevra undreschan Steinhauser, sia persuna e sia lavur de maniera zun beinvulenta e simpatisonta. «Sia mort ei ina veritabla sperdita per l'Assamblea federala» remarchescha il «Journal de Genève». Steinhauser seigi staus in dils megliers mediators denter la Svizzerza tudestga e la part franzosa, la raschun de biaras e bunas relaziuns cun parlamentararis della Svizzerza franzosa. Cussegliaer nazional Heinrich Otto Weber de Sogn Gagl, in combattant e compartisan en fatgs de viafier, raquenta interessants detagls davart radunonzas cun Caspar Decurtins e Steinhauser che havevien meinsvart lur differenzas. «Ei deva sbrenzlas sco sche dus greps sepugnassen.»

Per concluder para ei indicau de citar la pressa sursilvana e romontscha che scriva denter auter: «Dr. Alois Steinhauser lai tras sia mort prematura ina gronda e greva largia buca mo en Surselva, mobein egl entir cantun, che vegn ad esser greva de remplazzar. Duront passa 20 onns ha el dedicau a sia vallada nativa ed al cantun ina veta plein lavur e sacrificontadat, ina veta plein sincera carezia per la patria e siu pievel, per sia niebla consorta e ses amitgs, ch'anflavan tier els adina familiara casa hospitala.»³⁷

Pér ils 4 de december 1918 ei la bara vegnida a Sagogn, e l'auter di ha giu liug la sepultura. Ils 11 de november havess Alois Steinhauser giu de presidiar aunc ina gada il Cussegl grond, dal qual el haveva giu priu comiau l'entschatta zercladur 1918 cun ils plaids: «Sin bien seveser!»

Quei ei stau in giavisch glienadi sco bia auter sin quest mund. Era sch'ins ha empriu d'enconuscher quei um senza smanis e senza patos, senza garmaschia e senza exageraziuns, fan ins tuttina vess — malgrad ils onns passai — de capir la sort che ha privau in um giuven e zun meriteivel de tut quei ch'el pudeva aunc haver ponderau e preparau — privau era ils ses, ils amitgs e la patria sursilvana che ha buca giu biars fegls de tala fuorma.

---

³⁷ «Gasetta Romontscha» nr. 44 dils 31 d'october 1918.

Jeu haiel empermess de buca vuler far da Steinhauser in herox. Mo igl ei stau inevitabel de presentar entras ils fatgs e la verdad historica in um capavel, in bien carstgaun, ina personalitad che ha fatg ses duers enviers la cuminonza de mesira extraordinaria.

Biaras enzennas de merets e preschientscha historica pon esser vargadas ed emblidadas. Dil dretg d'honor, concedius a dr. Steinhauser entras las vischnauncas de Breil e Sursaissa, mo paucs che tschontschan pli. Las honors de quest mund ein buca de cuoz. Mo ei vonza per ils umens sco Steinhauser enzatgei remarcabel giufuns il cor d'enqual concarstgaun enconuschent ni buc enconuschent. Forsa ei quei ina obligaziun posteriura, forsia tuttina ina attaschonza, forsia in deivet ch'ins ha buca saviu pagar ad uras, forsia in engraziament tut quiet.

Aschia eis ei cura ch'ins pren comiau. Forsa eis ei daveras in engraziament tut quiet per il bien che dr. Alois Steinhauser ha fatg per nus ed ils nos.

Glion e Sedrun, la stad 1970.